

राज्यातील कारागृहातील न्यायाधीन किंवा
सिध्ददोष बंद्यांच्या तक्रारी किंवा आरोप
किंवा गान्हाण्यांवर करावयाच्या
कार्यवाहीबाबतच्या सूचना.

महाराष्ट्र शासन

गृह विभाग, मंत्रालय

शासन परिपत्रक क्र.जेएलएम-१०१२/ प्र.क्र. २० /तुरुंग-२

जागतिक व्यापार केंद्र, सेन्टर १, ३० वा मजला, कफ परेड, मुंबई-४००० ०५

दिनांक - ६ सप्टेंबर, २०१२.

शासन परिपत्रक

फौजदारी याचिका क्र. २६२६/२०११, बंदी साहील काळशेकर व इतर बंद्यांनी महाराष्ट्र शासनाविरुद्ध दाखल केलेल्या फौजदारी याचिकांवर मा. उच्च न्यायालय, मुंबई येथे दिनांक २५.६.२०१२ रोजी सुनावणी झाली. सदर सुनावणी दरम्यान राज्यातील विविध कारागृहातील न्यायाधीन किंवा सिध्ददोष बंद्यांनी कारागृह अधिकार्यांविरुद्ध केलेल्या आरोप किंवा तक्रारीबाबतची अनेक प्रकरणे उच्च न्यायालयात प्रलंबित आहेत. सदर बंद्यांच्या तक्रारींवर कार्यवाही करण्याच्या अनुषंगाने कारागृह प्रशासनाने कोणत्या उपाययोजना केल्या आहेत याबाबतची विचारणा मा. उच्च न्यायालयाने केली होती. मा. उच्च न्यायालयाच्या आदेशानुसार शासकीय अभियोक्ता, उच्च न्यायालय, मुंबई, विशेष पोलीस महानिरीक्षक (कारागृह), वेगवेगळ्या प्रादेशिक कारागृहांचे उपमहानिरीक्षक, कारागृह अधीक्षक व गृह विभागाचे सहसचिव यांची बैठक घेण्यात आली. न्यायाधीन किंवा सिध्ददोष बंद्यांनी केलेल्या तक्रारी किंवा आरोपाबाबतची दखल घेऊन त्या तक्रारींचे निवारण करण्यासाठी प्रभावी यंत्रणा अंमलात आणून राज्यातील प्रत्येक कारागृहात कारागृह अधीक्षक, कारागृह उपमहानिरीक्षक, व सन्मा. जिल्हा न्यायाधीश यांचे नावे सूचना किंवा तक्रार पेटी बसविण्यात यावी असे सदर बैठकीत ठरविण्यात आले. त्यामुळे न्यायाधीन किंवा सिध्ददोष बंद्यांनी केलेल्या तक्रार किंवा आरोपाबाबतची दखल घेऊन त्यांनी केलेल्या तक्रार किंवा आरोपांचे निवारण वेळोवेळी करणे शक्य होईल. पर्यायाने कारागृह प्रशासनाच्या विरोधात तक्रारी येणार नाहीत व न्यायालयीन प्रकरणेही उद्भवणार नाहीत. उपरोक्त न्यायालयीन प्रकरणांवर दिनांक २८.८.२०१२ रोजी झालेल्या सुनावणीच्या वेळी मा. उच्च न्यायालयाने केलेल्या सूचना विचारात घेऊन राज्यातील कारागृहातील न्यायाधीन किंवा सिध्ददोष बंद्यांनी केलेल्या तक्रार किंवा आरोपांवर कार्यवाही करताना खालीलप्रमाणे दिलेल्या सूचनांचे काटेकोरपणे पालन करण्यात यावे :-

राज्यातील प्रत्येक कारागृहात, कारागृह प्रशासनाने कारागृह अधीक्षक, कारागृह उपमहानिरीक्षक व जिल्हा न्यायाधीश यांचे नांवाने सूचना किंवा तक्रारपेटी ठेवण्याची व्यवस्था करून खालीलप्रमाणे कार्यपद्धती अवलंबावी. :-

- १) ए) कारागृह प्रशासनाच्या विरुद्ध तसेच, कोणत्याही अधिकारी किंवा कर्मचारी किंवा एखाद्या बंद्याविरुद्ध न्यायाधीन किंवा सिध्ददोष बंद्याकडून करण्यात येणारे आरोप किंवा तक्रारी, सदरहू बंदी लेखी स्वरूपात करतील.

बी) न्यायाधीन किंवा सिध्ददोष बंद्यांनी केलेले लेखी स्वरुपातील जे आरोप किंवा तक्रार कारागृह अधीक्षक, कारागृह उपमहानिरीक्षक, व जिल्हा न्यायाधीश यांचे नावाने कारागृह प्रशासनाने ठेवलेल्या सूचना किंवा तक्रार पेटीमध्ये टाकतील.

सी) प्रत्येक प्राधिकार्याच्या नावे असलेल्या सूचना किंवा तक्रारपेटीमधील प्राप्त तक्रारीबाबत, प्रत्येक प्राधिकार्याची स्वतंत्र नोंदवही ठेवावी.

डी) तक्रारपेटीत तक्रार अर्ज टाकल्यानंतर न्यायाधीन किंवा सिध्ददोष बंद्यांची स्वाक्षरी नोंदवहीत घेतील.

ई) कारागृह अधीक्षक (आठवडयातून एकदा) कारागृह उपमहानिरीक्षक (पंधरवडयातून एकदा) आणि जिल्हा न्यायाधीश (महिन्यातून एकदा) सूचना किंवा तक्रार पेटी उघडतील. सदर सूचना किंवा तक्रारपेटीची चावी अनुक्रमे कारागृह अधीक्षक, कारागृह उपमहानिरीक्षक आणि जिल्हा न्यायाधीश त्यांच्या अभिरक्षेत ठेवतील.

एफ) न्यायाधीन किंवा सिध्ददोष बंदयाने केलेल्या तक्रारीचे स्वरुप विचारात घेवून संबंधित प्राधिकारी १५ दिवस ते १ महिन्यात तक्रार अर्जावर कार्यवाही करतील. तक्रार अर्जाच्या संदर्भात ज्या अधिकारी किंवा कर्मचारी यांचे विरुध्द तक्रार केली आहे त्यांचे म्हणणे ऐकून आवश्यक असल्यास न्यायाधीन किंवा सिध्ददोष बंदयाने केलेल्या तक्रारीबाबत सुनावणी घेतील.

जी) सुनावणीनंतर संबंधित प्राधिकारी एक आठवडयाच्या आत त्यावरील निर्णय कळवेल.

एच) तक्रार किंवा आरोप अर्जावर कार्यवाही करणारा संबंधित प्राधिकारी संबंधित बंद्यास निर्णय कळवेल आणि न्यायाधीन किंवा सिध्ददोष बंदयाची स्वाक्षरी घेतल्यानंतर तशी नोंद नोंदवहीमध्ये घेतील. जर बंद्याने स्वाक्षरी करणेस नकार दिला तर तशी नोंद संबंधीत नोंदवहीमध्ये घेतील.

आय) जर तक्रार गंभीर स्वरुपाची असेल, तर संबंधित प्राधिकारी स्वतः चौकशी करेल किंवा दुय्यम अधिकाऱ्यास चौकशी करण्यास आदेशीत करेल. तक्रारपेटी उघडल्यानंतर अशा तक्रारीला त्यावरील कार्यवाहीस २ महिन्यापेक्षा जास्त कालावधी लागणार नाही याची दक्षता घेतील.

जे) सदर चौकशीचा निर्णय संबंधित प्राधिकारी न्यायाधीन किंवा सिध्ददोष बंदीला कळवेल आणि त्याप्रमाणे कारागृह प्रशासनाने ठेवलेल्या नोंदवहीमध्ये बंदीची स्वाक्षरी घेतील.

के) जर न्यायाधीन किंवा सिध्ददोष बंदीने केलेल्या तक्रारीत किंवा आरोपात तथ्य आढळून आले, तर संबंधित प्राधिकारी तक्रारी किंवा आरोपाचे स्वरुप विचारात घेऊन तक्रार किंवा आरोपाच्या निवारणाची योग्य ती कार्यवाही कायदयानुसार सुरु करेल किंवा शिफारस करेल.

२. अ) जर न्यायाधीन किंवा सिध्ददोष बंद्यांना स्वतःची ओळख दाखवावयाची इच्छा नसेल तर, सदर बंदी निनावी तक्रार कोणत्याही ३ प्राधिकार्यांच्या नावाने ठेवलेल्या तक्रारपेटीमध्ये करू शकतील. संबंधित ३ प्राधिकारी निनावी तक्रार नोंदवही ठेवतील, त्यामध्ये फक्त क्रमांक लिहिले जातील. नोंदवहीमध्ये नावाच्या नोंदीबाबत आग्रह धरू नये.

ब) निनावी तक्रार नोंदवहीमध्ये एखादी निनावी तक्रार प्राप्त झाल्यास संबंधीत प्राधिकारी तक्रार किंवा आरोपांचे स्वरूप व गांभीर्य लक्षात घेऊन १५ दिवस ते एक महिन्यात चौकशी करतील आणि त्यानुसार निर्णय घेतील. तसेच एखाद्या निनावी तक्रारीची नोंद उक्त बंधास तक्रार नोंदवहीमध्ये करावयाची नसेल तर अशा तक्रारीची स्वतंत्र नोंदवही ठेऊन त्यावरही १५ दिवस ते एक महिन्यात संबंधित प्राधिकारी चौकशी करून निर्णय घेतील. या संबंधी घेतलेल्या निर्णयाची नोंद नोंदवहीत किंवा स्वतंत्र नस्तीवर ठेवतील.

क) जर तक्रारी किंवा आरोपात तथ्य आढळून आले तर संबंधीत प्राधिकारी तक्रार किंवा आरोपांचे निवारण करण्याची कार्यवाही कार्यदयानुसार सुरु करेल किंवा शिफारस करेल.

३) कारागृह भेटीच्या वेळी करावयाची तपासणी (Inspection during visits):-

कारागृह महानिरीक्षक, कारागृह उपमहानिरीक्षक, जिल्हा न्यायाधीश आणि मानवी हक्क आयोगाचे सदस्य हे संबंधित प्राधिकारी कारागृह भेटीच्या वेळी खालील बाबींची पडताळणी केल्यानंतर कारागृह प्रशासनाने त्यासंदर्भात ठेवलेल्या विहित नमुन्यात माहिती भरतील :-

१) रुग्णालय विभाग (Hospital Division)

- ए) कारागृह रुग्णालयात वैद्यकीय अधिकारी उपस्थित आहे काय;
- बी) रुग्ण बंधांना योग्य वैद्यकीय सुविधा आणि उपचार मिळतात काय;
- सी) आंतररुग्ण म्हणून दाखल झालेल्या बंधांची योग्य काळजी घेण्यात येते काय;
- डी) विभागाची स्वच्छता व स्वास्थ्य; (Cleanliness and Hygiene)
- इ) औषधांवरील समाप्तीचा दिनांक; (Expiry dates)
- एफ) आजारी रुग्ण / बंधांना पथ्य आहार (Diet Food) मिळतो काय;
- जी) रुग्णालयातील वापरात असलेली उपकरणे / साधनसामग्री चालू स्थितीत (working condition) आहेत काय;
- एच) रुग्ण / आजारी बंधांवर नियमित उपचार (follow up) केला जातो काय;
- आय) मूलभूत औषधांचा साठा (stock of basic medicines) उपलब्ध आहे काय;
- जे) न्यायाधीन किंवा सिध्ददोष बंधांची नियतकालीक वैद्यकीय तपासणी केली जाते काय;

२) उपाहारगृह विभाग (Canteen Division)

- ए) बंधांना चांगल्या प्रतीच्या वस्तु / माल मिळतो काय;
- बी) बंधांना विकला जाणारा माल सवलतीच्या / रास्त दरात (subsidised / reasonable rates) दिला जातो काय;
- सी) बंधांना विकल्या जाणाऱ्या वस्तु / मालाचा समाप्तीचा दिनांक; (Expiry dates)
- डी) उपाहारगृहातील स्वच्छता;
- इ) उपाहारगृहात वापरण्यात येणाऱ्या वस्तु आणि भांडी (articles and utensils) सुरक्षित व चांगल्या प्रतीची आहेत काय;
- एफ) उपाहारगृहात काम करणारे बंदी सुदृढ आणि वैद्यकीयदृष्ट्या तंदुरुस्त (healthy and medically fit) आहेत काय;
- जी) उपाहारगृहात काम करणाऱ्या बंधांची वेळोवेळी वैद्यकीय तपासणी केली जाते काय;

३) पाकगृह विभाग (Kitchen Division)

- ए) बंधासाठी वापरण्यात येणारे अन्नधान्य आणि भाजीपाला चांगल्या प्रतीचा आहेत काय;
बी) बंधासाठी तयार केलेले अन्न चांगल्या प्रतीचे, खाण्यायोग्य आणि योग्य प्रमाणात शिजविलेले आहे काय;
सी) पाकगृहाची स्वच्छता व स्वास्थ्य; (Cleanliness and Hygiene)
डी) पाकगृहात काम करणारे बंदी वैद्यकीयदृष्ट्या तंदुरुस्त आणि सुदृढ (medically fit and healthy) आहेत काय;
इ) पाकगृहात काम करणाऱ्या बंधांची वेळोवेळी वैद्यकीय तपासणी केली जाते काय;
एफ) पाकगृहात बंद्यांसाठी वापरण्यात येणारी भांडी (utensils) स्वच्छ, सुरक्षित व चांगल्या स्थितीत आहेत काय;

४) कारागृहातील बॅरॅक्स आणि सामाईक जागेची सर्वसाधारण तपासणी केल्याबाबतचे अभिप्राय. वर नमूद केल्याप्रमाणे विहित नमुन्यातील फॉर्मस कारागृह प्राधिकारी यांचेकडून ठेवण्यात येईल.

५) हे परिपत्रक सर्व संबंधित कार्यालये तसेच संबंधित अधिकारी आणि कर्मचारी यांच्या निदर्शनास आणण्यात यावे तसेच या परिपत्रकाची प्रत प्रत्येक सूचना फलकावर व प्रत्येक बॅरॅक्समध्ये लावावी. जेणेकरून सर्व बंद्यांना याची नोंद घेता येईल. सर्व बंद्यांपर्यंत या सूचना पोहचविण्याची जबाबदारी संबंधित कारागृह अधीक्षकांवर राहिल.

हे परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संगणक संकेत स्थळावर उपलब्ध असून त्याचा संकेतांक क्र.२०१२०९०६११४३३५०२०० असा आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांचे आदेशानुसार व नांवाने.

(सु.ग. सोनवणे)

शासनाचे उप सचिव

प्रत-

- मा. राज्यपालांचे प्रधान सचिव,
मा. मुख्यमंत्र्यांचे प्रधान सचिव,
मा. गृह मंत्र्यांचे खाजगी सचिव,
मा. राज्यमंत्री (गृह) यांचे खाजगी सचिव,
अपर पोलीस महासंचालक व कारागृह महानिरीक्षक, महाराष्ट्र राज्य, पुणे
विशेष पोलीस महानिरीक्षक, (कारागृह) दक्षिण विभाग, मुंबई
प्रबंधक, उच्च न्यायालय, मुंबई, नागपूर, औरंगाबाद, पणजी (पत्राने)
कारागृह उमपहानिरीक्षक (मुख्यालय), महाराष्ट्र राज्य, पुणे
कारागृह उमपहानिरीक्षक, (पश्चिम विभाग)/पुणे/ मध्य विभाग, औरंगाबाद/पूर्व विभाग, नागपूर.
सर्व सत्र व जिल्हा न्यायाधीश (पत्राने)
सर्व महानगर दंडाधिकारी
अधीक्षक, सर्व मध्यवर्ती कारागृह
अधीक्षक, सर्व जिल्हा कारागृह
प्रबंधक, राष्ट्रीय मानवी हक्क आयोग, नवी दिल्ली (पत्राने)
प्रबंधक, राज्य मानवी हक्क आयोग, मुंबई (पत्राने)
शासकीय अभियोक्ता व सरकारी वकील, उच्च न्यायालय, (अपील शाखा) मुंबई. (पत्राने)
कक्ष अधिकारी - तुरुंग-१ / ३
निवड नस्ती/संग्रहार्थ. (तुरुंग-२)